

ЕТНОГРАФІЧНІ МУЗЕЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Серед різноманітних культурно-освітніх установ, які пропагують культурні надбання народів, виняткове місце належить етнографічним музеям. Упродовж останніх років спостерігається тенденція до зростання їх ролі у системі сучасних засобів поширення етнокультурної інформації та популяризації культурної спадщини.

Провідні тенденції розвитку етнографічного музейництва, основні напрямки його діяльності та перспективи подальшої праці стали предметом обговорення на Міжнародній конференції “Етнографічні музеї Східної і Центральної Європи – вибори і шанси на початку XXI століття”, яка відбулася 14–16 червня 2001 р. в столиці Угорщини. Її організував Будапештський Етнографічний музей – один із найстаріших і найбільших музейних осередків такого типу в Європі.

До участі в конференції було запрошено музеологів з багатьох країн Європи – Болгарії, Польщі, Словенії, Хорватії, Естонії, Румунії, Югославії, України, Австрії та Німеччини. Прологом до роботи стало знайомство з постійнодіючою експозицією Будапештського музею та екскурсія виставкою “Види часу”, що дало змогу ближче познайомитися з методикою експозиційної роботи.

На відкритті конференції з коротким вступним словом виступив директор Етнографічного музею (м. Будапешт) Жолтан Фейош, який наголосив на важливості таких заходів і на великій значимості обміну інформацією між учасниками. Пан Фейош закликав до продуктивного діалогу між музеологами європейського Заходу і все ще існуючого європейського Сходу. Однак такий діалог, на його думку, має враховувати зумовленість стану музейної справи в кожній країні культурними та історичними обставинами, за яких вона сформувалася. Учасників конференції привітала Голова угорського комітету музеологів і Департаменту Міністерства угорської національної культурної спадщини Ержбет Шентпетері Кочіан, яка наголосила на актуальності проведення таких конференцій і побажала учасникам плідної праці.

Протягом двох днів напруженої роботи було виголошено і обговорено 19 доповідей, у яких розкривалися численні аспекти проблем, задекларованих у програмі конференції.

Один з наймолодших етнографічних музеїв Європи – Музей Європейських Культур у Берліні. Він був створений у 1999 р. в результаті об'єднання Музею німецького фольклору та Європейського департаменту Берлінського етнографічного музею. З передумовами створення Музею та перспективами реалізації цього проекту ознайомив учасників конференції його директор Конрад Ваня, який супроводжував свій виступ демонстрацією слайдів виставки “Культурні контакти в Європі: Чарівність образу”.

У кінці XX – на початку XXI ст. надзвичайно гостро постала проблема міжетнічних взаємин. Одним із шляхів її розв'язання є знайомство з історією та культурною спадщиною меншин. Досвідом Болгарського національного етнографічного музею в організації показу культури етнічних груп, які проживають у Болгарії, поділилась Мірелла Дечева. Понад 120 років політика щодо національних меншин у Болгарії була досить суперечливою, і щоразу це пов'язано із зміною уряду. Тому результати цієї політики не задовольняли ані болгар, ані самі меншини. З іншого боку, співіснування різних культур в їх щоденному житті створило так звану “болгарську модель”, яка, не зважаючи на деякі політичні нюанси, донедавна мала успіх. Але за перехідний період (після 1989 р.) Болгарія стала перед новою етнокультурною ситуацією, яку спричинила економічна криза. З огляду на це, Етнографічний музей у Софії запропонував програму для знайомства із способом життя і культурою етнічних груп, які проживають на території Болгарії – рома/циган (1995), єврейської спільноти (1998), вірмен (2000–2001) та каракачанців (2001). Основою програми є розуміння того, що колекції Національного етнографічного музею дають реальну можливість вивчення й аналізу ситуації в минулому і сучасній та накреслення перспективного шляху до успішного діалогу. Пам'ятаючи про обмеження етнографічних виставок, автори проекту розраховують на розуміння, яке веде до терпимості і взаємної поваги.

Спільна доповідь Ірени Кершіч, Бояни Рогель Шкафар, Полони Скетей та Яни Жагар зі Словенського етнографічного музею (м. Любляни), яку виголосила Нена Жідов, стосувалася проблеми критеріїв відбору та стратегії колекціонування предметів матеріальної культури та їх

етнологічної інтерпретації. Колекції, які могли б репрезентувати культуру ХХ ст., на сьогодні недостатні і несистематичні. Цьому можна знайти чимало пояснень. Насамперед те, що надзвичайно важко отримати свідчення якогось явища, задокументувати його і ще важче вибрати необхідне з великої кількості об'єктів і їх користувачів. Ще однією причиною є невизначеність відповідних критеріїв та несистематичне збирання експонатів. У сучасному суспільстві, на думку дослідників, найбільше шансів має така стратегія відбору, яка ґрунтується на кількох критеріях. Вони, в свою чергу, мають базуватися на знанні способу виробництва предмета та попиту на нього у користувачів. Наступне питання: чи було його виготовлено в широкому масштабі? Чи він універсальний? Наскільки він типовий, специфічний, серійний чи творчий? Такі критерії і така стратегія можуть застосовуватися для збирання предметів різного характеру. Завершуючи свій виступ, Нена Жідов наголосила, що в музеї мають зберігатися тільки оригінальні предмети, а копії і дублікати можуть використовуватися лише як ілюстративний матеріал. Тільки оригінальні експонати дають повний діапазон інформації, яку ми зможемо зрозуміти і надати іншим.

Саша Срекович розглянув економічну ситуацію в Етнографічному музеї міста Белграда, що змушений пристосовувати фінансову стратегію до перехідного періоду, впродовж якого виділення коштів на культурні заходи різко знизилося. Це призвело до того, що Музей не може (у розумінні технологій) іти в ногу із сучасними тенденціями європейських закладів. Разом з тим, Музей намагається стати активним інформативним, науковим, художнім і освітнім центром, що підвищує його відповідальність перед суспільством. Все це вимагає більшої гнучкості управління та розвитку комерційної діяльності на некомерційній основі, певні види якої Саша Срекович висвітлив у своєму виступі.

Надежда Тенева, директор Болгарського національного етнографічного музею у Софії, торкнулася проблеми етнографічних виставок як засобу самопізнання і ознайомлення із системою цінностей інших етносів. Вона наголосила на тому, що об'єкти матеріальної культури і мистецтва відображають характер кожної нації, тобто її духовний світ на певному етапі розвитку. Н. Тенева розповіла про різні типи виставок, які організовує Болгарський національний етнографічний музей. Це насамперед виставки, присвячені традиційному життю болгар середини ХІХ і ХХ ст., їх звичаям, обрядам і віруванням. Інший тип виставок знайомить із працею болгарських ремісників і виробами випряденими, виплетеними і витканими болгарськими жінками. Ще один тип виставок представляє життя етнічних груп, які населяють Болгарію, а також болгарських спільнот за межами держави. Н. Тенева порушила питання про фінансування цих виставок у період переходу до ринкової економіки і наголосила на важливості взаємодопомоги між європейськими музеями.

Етнографічні музеї, на відміну від музеїв-скансенів, не можуть запропонувати масових заходів під відкритим небом, які приваблюють велику аудиторію та засоби масової інформації, їх перевага полягає в різноманітності виставок, не обмежених одним регіоном, країною чи континентом. Це дає великі можливості для реалізації різноманітних освітніх проектів. З цим видом діяльності Краківського етнографічного музею ознайомив учасників конференції Гжегож Графф. Упродовж останніх років Музей організовує заняття, присвячені традиційній народній культурі Краківського регіону, для учнів початкової і середньої шкіл. Пропозиція виникла дуже своєчасно, коли до шкільної програми включили предмети, які вивчають традиції і регіональну культурну спадщину. Школи швидко оцінили заняття, що їх проводять професіонали. Крім того, контакт з оригінальними музейними експонатами сприяє посиленню інтересу і допитливості учнів. Секрет успіху полягає також у мистецтві передачі інформації доступним для віку учнів способом. На початку кожного навчального року спеціальні рекламні програмки з повідомленням про нові тимчасові виставки надсилаються в усі школи. Мета Музею – супроводжувати кожну виставку заняттям; їх тематика надзвичайно різноманітна – це заняття присвячені народній школі, побуту мешканців Кракова першої половини ХХ ст. та побуту горян у Татрах у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., знайомство з традиційними обрядами і звичаями польського села кінця ХІХ століття. Великою популярністю користуються також заняття, присвячені американській, азійській і африканській культурам. За півтори години зустрічі співробітник Музею демонструє багато предметів та інструментів, проте найбільший інтерес викликають речі, які давно вийшли з ужитку.

Про стратегію музейного колекціонування та проблеми збереження експонатів в Естонському національному музеї (Тарту) повідомила Улле Вахар, яка проілюструвала свою розповідь цікавими фотографіями. Ці ж питання порушувалися у виступі Гьорґа Балаша, який окреслив

основні методи керівництва та збереження експонатів у Будапештському етнографічному музеї.

Симона Мунтену, директор Етнографічного музею Трансільванії, ознайомила з історією формування збірок фактично першого в Румунії етнографічного музею та джерелами їх поповнення. Численні колекції Музею – ікон на склі, саксонських пальт з овечої шкіри, сорочок, речей угорського походження тощо – надзвичайно цінний і важливий матеріал для наукових досліджень. Тому першочерговим завданням співробітників є видання каталогів, які сприятимуть популяризації музейних колекцій.

Висвітленню ролі та місця етнографічних експозицій у музейній мережі України була присвячена доповідь Людмили Булгакової (Львів). Незважаючи на низку соціально-економічних проблем у державі, Україна ввійшла у XXI ст. з розвинутою системою державних музейних закладів, які у своїй структурі мають етнографічні експозиції. Здебільшого це музеї історико-краєзнавчого профілю, що діють у кожному історико-етнографічному регіоні України. Основне їх завдання – через предмети побуту, знаряддя праці, одяг, ритуальні атрибути відтворити регіональний колорит традиційно-побутової культури українців. Сьогодні нараховується понад 150 таких музеїв, а це майже втричі більше, ніж було на початку XX століття. Створення розгалуженої музейної мережі та запровадження широкої системи державних заходів, спрямованих на виявлення та охорону пам'яток культури українського народу, помітно розширили масштаби етнографічних експозицій музеїв іншого профілю. Особливе місце у цьому належить меморіальним музеям, де, окрім предметного споглядання, існує ще й світ відчутніший, створений письменником, композитором, вченим, громадським діячем – громадянином України. Меморіальні музеї-садиби зовні споріднені з архітектурними музеями. Однак внутрішнє предметно-культурне середовище експозиції є виявом власне українського менталітету, його відчуттєвим моментом. В Україні багата традиція народних промыслів та ремесел. Збереглися і виробничі споруди. Багато з них сьогодні музеєфіковані. Концепція цих і подібних до них музеїв передбачає створення осередків з багатоцільовими функціями, що сприяють відродженню традиційного досвіду виробничої діяльності українців. Музеї-скансени – найраціональніша і дієва форма комплексного показу пам'яток народної архітектури, ужиткових предметів і знарядь праці у природному середовищі. За останні сорок років створено близько десяти регіональних музеїв-сканснів. Нині значимість особистості колекціонера та його збиральницької діяльності знову усвідомлюється і визнається суспільством як форма громадської культурної роботи. Свідчення тому – створення Музею етнографічної колекції художника Івана Гончара у Києві. Колекція з понад 8 000 експонатів вагомо розширила мережу державних музеїв. На провідну наукову установу України перетворився і Музей етнографії та художнього промыслу у Львові, якому 11 червня 2001 р. минуло 50 років з часу заснування. Нині Музей є відділом Інституту народознавства НАН України і виконує почесну місію не лише популяризації, а й розвитку етнографічної науки. Л. Булгакова наголосила, що саме музеї етнографічного спрямування покликані допомагати успішному розв'язанню найбільш важких і найскладніших проблем суспільства, пов'язаних з відродженням духовності українського народу, передачею етнокультурного і соціального досвіду, історичних надбань і традицій виховання молодого покоління.

Франц Грісхофер розповів про Австрійський музей народного мистецтва у Відні, заснований 1895 року як Музей народів (Етнографічний Музей), та його багаті етнографічні колекції. Серед них чимало експонатів, які представляють традиційну культуру тих країн, що раніше входили до Австрійської частини Австро-Угорської монархії. З 1918 р. ці колекції майже не поповнювалися, оскільки внаслідок різних, насамперед політичних, причин було втрачено контакти з сусідніми східними та південно-східними країнами. Нині Музей розвиває нові підходи і нові проекти, одним з яких є “Етнографія без кордонів”. Ф. Грісхофер проінформував учасників конференції про реалізацію цього проекту і його перспективи.

Дамодар Фрлан, директор Загребського етнографічного музею, познайомив присутніх з історією, збірками та колекційною політикою етнографічних музеїв Хорватії. Він зауважив, що останнім часом в їхній практиці почали з'являтися різні підходи, результатом чого стали цікаві виставки і нова стратегія колекціонування. Для сучасного стану хорватського етнографічного музейництва характерне пошук співпраці з установами як у Хорватії, так і за її межами, що дає змогу відкривати інші культури й сприяє професійній взаємодопомозі між музеями.

Чимало цікавих питань порушила у своєму виступі Весна Мар'янович (Етнографічний музей, м. Белград). Вона розповіла про етнографічні колекції сербських музеїв, які є свідками тривалого співіснування в Сербії різних культур і складають скарбницю не тільки того регіону, в якому розташовані, а європейської культури загалом. Розглядаючи перспективи розвитку етнографічних музеїв у ХХІ ст., В. Мар'янович наголосила на тому, що вони мають вийти за традиційні рамки, тишу ексклюзивності, статичні виставки й стереотипні дії і стати культурними центрами, де стираються чіткі грані між театром, кіно, анімацією, сценографією, науковими досягненнями, новими технологіями і природним середовищем. Мультидисциплінарний підхід до вивчення власної культури серед інших означає, на її думку, не тільки те, що колекції мають представлятися як кодекс визнання ідентичності однієї культури, а й як символи-компоненти розвитку культури всього людства.

Анджей Ратай (Етнографічний музей, м. Краків) подав коротку історію етнографічних музеїв у Польщі та познайомив з політичними й ідеологічними основами їх розвитку. Він виділив деякі особливості сучасної ситуації – юридичні проблеми, стосунки з іншими закладами й організаціями. На прикладі Етнографічного музею у Краківі А. Ратай проаналізував їх схожість з іншими етнографічними музеями східно- та центральноєвропейських країн і на основі цього вніс пропозиції щодо співпраці з ними.

Характеристика ситуації, яка склалася в етнографічних музеях Румунії, прозвучала у виступі Магдалени Молнар (Бухарест). На початку ХХІ ст. у багатьох румунських селах ще активно побутує традиційна культура. З цього погляду етнографічні музеї в Румунії перебувають у кращій ситуації, ніж музеї інших європейських країн, де вже впродовж століття переважає міська культура. Проте всі румунські музеї нині стикаються з проблемою фінансового дефіциту, що позначається на їх діяльності. Лише 10% від загального числа використовують у виставковій роботі інформаційні системи, а з-поміж етнографічних музеїв – тільки комплекс АСТРА в Сібіу. Крім фінансової проблеми, ця ситуація має й іншу причину – це ментальність деяких музейних працівників, не зацікавлених у запровадженні сучасних методів розвитку. У Румунії конкуренти музеїв (Інтернет, візуальні виставки, каталоги тощо) не такі сильні, як у країнах Західної Європи. Та не зважаючи на це, у музеях відвідувачів небагато. Тому надзвичайно актуальним видається запровадження певних змін в організаційній стратегії. Разом з тим слід пам'ятати і про поповнення колекцій, адже без цього не можна зробити сучасних і привабливих виставок.

Светлана Мітровіч присвятила свій виступ ювілею Етнографічного музею у Белграді. За свою столітню історію він пережив дві світові війни, зміну соціальної системи і розпад колишньої Югославії, і, таким чином, перейшов від заперечення національної культури до її піднесення в 90-х роках ХХ століття. Це засвідчує, що музеї, як і культура взагалі, мають звільнитися від політики, стати незалежними. Светлана Мітровіч висловила сподівання, що після багатьох років ізоляції Музей активно налагоджуватиме співробітництво з іншими європейськими установами.

Концепція музею, як і його функції в суспільстві, протягом останнього часу зазнала помітних змін. Розглядаючи сучасну стратегію етнографічних музеїв, Елена Барбулеску (Клуй, Румунія) зазначила, що їй належить бути довгостроковою і базуватись в основному на програмах, а не на простому показові експонатів, як було раніше.

Ірина Горбань (Музей етнографії і художнього промислу у Львові) розповіла про внесок співробітників музеїв у розвиток етнографії та поширення етнокультурної інформації. Вона подала характеристику науково-дослідної тематики, що розробляється музеями України, окреслила основні напрямки сучасних етнографічних досліджень та перспективи подальшої роботи.

Адіна Варгату познайомила учасників конференції з деякими аспектами політики музейного комплексу АСТРА в Сібіу. Його в 1950 р. закрили комуністи. Відродження Музею розпочалося у 1990 р., коли він відновив статус незалежної організації і зміг застосувати свою стратегію розвитку. Адіна Варгату ознайомила учасників конференції зі структурою, програмами і проектами музейного комплексу АСТРА, що був створений у 1905 р. як перший етнографічний музей традиційної культури румунського населення Трансільванії. Не заперечуючи основних функцій, музей орієнтується на збереження живого компонента традиційної культури.

Підсумував роботу конференції директор Будапештського етнографічного музею.

Учасники конференції сформулювали основні чинники, що сприятимуть ефективному функціонуванню етнографічних музеїв у XXI столітті. Це – поєднання глибокої відданості народним традиціям та культурі з сучасними методами збирання та найновішими методиками збереження й експонування етнографічних пам'яток, їх науковий аналіз, організаційна продуманість заходів та фаховість виконавців, тривка міжінституційна співпраця за умов належної державної (в першу чергу фінансової) підтримки та міжнародне партнерство і співробітництво. У прийнятій резолюції наголошувалося на актуальності конференції, її практичній значимості та необхідності подальшого діалогу для ефективного розв'язання проблем, пов'язаних із вивченням і збереженням культурної спадщини. Наступну міжнародну конференцію, присвячену проблемам етнографічного музейництва, вирішено провести у Відні.

Конференція “Етнографічні музеї Східної і Центральної Європи – вибори і шанси на початку XXI століття” відбулась на високому рівні, за що варто подякувати її організаторам. Хочеться сподіватися, що вона не тільки привернула увагу до важливості й актуальності проблем сучасного етнографічного музейництва, а й стала своєрідною відправною точкою подальших пошуків ефективних шляхів їх розв'язання.

Львів

ІМФЕ